

ETIKA

JONAS BALČIUS

Platono idėjų ir idealų etika

Filosofijos istorijos tradicija, kaip ir ja grindžiama Platono filosofijos analizė, ne vienai kartai, kaip neginčijama, yra įdiegusi mintį, jog šis Antikos mąstytojas – tai pirmiausia objektyviojo idealizmo vienas iš pradininkų, platoniškosios, idealistinės, linijos filosofijoje pagrindėjas. Tokia nuostata būdinga anaipol ne tik vadinamajai marksistinei-lenininei filosofijos istorijos interpretacijai bei nuostatai, bet ir ideologiškai neangažuotiems Vakarų filosofijos istorijos tyrinėtojams – kaip savaime suprantamas dalykas: Platonas ir jų pirmiausia traktuojamas kaip filosofas idealistas, kurio filosofinės sistemos pagrindą ir branduolį sudarančios idealiosios daiktų ir reiškinių esmės, arba Idėjos, kurias esą ir reikią laikyti „būdingiausiu jo filosofijos elementu“, kitaip sakant, „idėjų arba, tiksliau, formų teorija, kuri nulemia Platono atsakymą į bet kurį filosofinį klausimą“ (1).

Tai gi su kuo čia norėtusi nesutikti? Pirmiausia ir, be abejo, pati didžiausia netiesa yra būtent tai, kad tokio pobūdžio svarstymuose bei samprotavimuose Platonas filosofas užgožia Platoną etiką. Toks patikslinimas iš pirmo žvilgsnio atrodo tiesiog juokingas nesusipratimas, nes juk niekas negali nuneigti, kad etika yra filosofinė disciplina, daugmaž savaranki filosofijos dalis. Tačiau šio mąstytojo kūrybos analizė rodo visai ką kitą. Platono kaip filosofo idealisto iškėlimas į pirmą vietą – padarant iš jo idealistinės linijos filosofijos istorijoje pradininką, užgožia jį kaip etiką – *ontoetinės* tikrovės koncepcijos kūrėją. Kartu ši klaidinga nuostata, matyt, ir būtų viena iš priežasčių, dėl kurios ir pati Platono filosofinė kūryba, jo palikimas, darosi taip sunkiai interpretuojamas, aiškinamas kaip sistema.

Platono kaip etiko kūrybos interpretacija minėtuosius nesklandumus ir neuoseklumus galėtų gerokai sumažinti arba bent jau juos paaiškinti, pagrįsti abejonių nekeliančiomis prielaidomis, argumentais. Pirmiausia, į ką visada derėtų atkreipti ypatingą dėmesį, tai į tą visiems gerai žinomą faktą, kad Platonas yra vienas iš ištikimiausių ir nuosekliausių savo mokytojo, tragiškai gyvenimą užbaigusio Atėnų miesto piliečio ir mąstytojo, išminčiaus Sokrato mokinys. Tai reiškia, kad jis ir savo kūryboje laikėsi pagrindinių Sokrato filosofijos principų bei nuostatų, iš kurių pati svarbiausioji – kategoriškas Sokrato

atsisakymas ką nors kalbėti ar samprotauti „apie gamtą“, t. y. apie kosmosą, žvaigždėtą dangų, planetų judėjimą, visatos daiktų bei reiškinių pirmapradi būvį, medžiagą ir t. t. Sokratui, kaip žinoma, tai buvo anaip tol ne pirmacilis filosofijos uždavinys, jos, kaip mokslo, objektas ar visų filosofo pastangų tikslas.

Maža to. Paprastai tiesiog pamirštama, jog būtent ši, tokia kategoriška Sokrato nuostata filosofijos tyrinėjimų objekto, jos turinio atžvilgiu ir buvo toji bene pirmoji revoliucija filosofijoje, posūkis iš gamtamokslinės orientacijos į antroposofinę sritį. Chrestomatinė tiesa, jog beveik visi, t. y. dauguma ikisokratikų, senovės graikų filosofinėje tradicijoje buvo susiję su pirmapradžio elemento ar būvio ieškojimais, – ši tiesa kaip tiktai ir netaikytina būtent Sokratui, kuriam labiau už viską rūpėjo *doriniai* Atėnų miesto valstybės piliečių reikalai – jų dvasinės savybės, arba, kaip pasakytume šiandien, – vertybinės orientacijos, jų ugdymas bei puoselėjimas. Dorinėmis intencijomis savo gyvenimą bei likimą aiškino ir pats Sokratas, netgi savo teisme pareiškęs, jog „jei jūs dabar net paleistumėt mane, nepaklausę Anito, kuris sakė, kad arba visai nereikėjo traukti manęs į teismą, arba, kad jau atėjau čia, negalima nenubausti mirtim, ir įtikinėjo jus, kad jei išsisuksiu nuo bausmės, tai jūsų sūnūs, darydami taip, kaip juos moko Sokratas, visiškai pages, – tad jei jūs ir pasakytumėt man: „Sokratai, mes dabar Anito nepaklausysime, paleisime tave, tačiau su tokia sąlyga, kad daugiau tokiais tyrinėjimais neužiimtum ir nefilosofuotum, o jei dar kartą būsi pagautas panašiai elgiantis, mirsi“, – jei mane, kartoju, paleistumėt su šia sąlyga, tada pasakyčiau: „Aš jums, atėniečiai, dėkingas ir myliu jus, bet verčiau klausysiu dievo, negu jūsų, ir, kol aš dar gyvas ir pajėgiu, nesiliausiu filosofavęs, mokęs, kelią rodęs kiekvienam iš jūsų, ką tik sutiksiu, kalbėdamas tą patį, ką ir visada: „Tu, mano drauge, būdamas Atėnų pilietis, miesto didžiausio, garsaus išmintim ir galybe, nesigėdini rūpintis turtais, kad jų kuo daugiausiai įsigytum, tuo tarpu kai geras vardas ir garbė, protas ir tiesa, ir tavo siela visai tau nerūpi ir tu negalvoji, kaip ją padaryti geresne“ (2).

Taigi Sokrato, Platono mokytojo, bičiulio ir bendražygio, etinė programa yra kartu ir jo paties gyvenimo bei intelektualinės, dorinės veiklos programa. Tačiau vis dėlto nereikia užmiršti, jog Platonas – vienas iš didžiausių ne tiktai senovės graikų, bet ir pasaulio mąstytojų; tai – genijus, kurio intelektas, idėjos, tikslai, jų realizavimo būdas ir ypač poveikis ateities kartoms, filosofijos, filosofinės minties raidai toli peržengė jo gyventosios epochos ribas ir tebejauciamas dar ir šiandien. Platonas šį savo mokytojo įpareigojimą buvo priverstas realizuoti kitaip, kitokiomis priemonėmis ir būdais, negu tai buvo būdinga jo garsiajam mokytojui.

Iš tikrųjų nebūtina turėti Platono protą, kad suprastum, jog kartu su jo mokytoju Sokrato pasmerkimu myriop tarsi buvo pasmerktas ir patsai jo puoselėtas Atėnų miesto valstybės piliečių dorinio ugdymo metodas. Pasmerktas kaip neperspektyvus, vedantis į niekur – į fizinį, moralinį susidorojimą su visais tais, kurie tik bandytų jį realizuoti, taikyti praktiškai.

Tuo Platonas įsitikino ne tik tai Sokrato atveju: jo pasmerkimas buvo netgi savotiška preliudija to, ką Platonas patsai patyrė, siekdamas, pavyzdžiui, atvesti į doros kelią Sirakūzų tironą Dionisijų II. Visi mėginimai padaryti iš šio valdovo Platono koncepciją atitinkantį monarchą filosofą, kaip žinoma, baigėsi itin nesėkmingai, ir iš vergijos mąstytoją išgelbėjo tik atsitiktinumas. Tai gi ir Sokrato puoselėtoji edukacionistinė blogio ir gėrio samprata, pagal kurią išėitų, jog blogis esąs tik žinojimo, kas yra gėris, stoka, kitaip sakant, neišprusimo, neišmanymo, neapšvietos reiškinys – ši samprata taip pat pasirodė esanti mažų mažiausiai nepakankama, taisytina.

Atmesdamas blogį kaip žmogaus prigimčiai būdingą charakterio ar dvasios savybę, Sokratas kartu tarsi pats sau pasirašė mirties nuosprendį, kadangi ir neteisingai teisiamas grasino, kad „jei kas iš jūsų ginčytų ir sakytų, kad jam visa tai rūpi, aš jo dar nepaleisčiau ir pats nuo jo nepasitraukčiau, bet jį klausinėčiau, kvosčiau, tirčiau jo kaltę, ir jei pamatyčiau, kad jis iš tikrųjų neturi dorybių, tiktai taip sako, barčiau jį, kad visai nebrangina vertingiausių dalykų, o menkuosius labai“ (3). Pasakymas, kad taip jam, Sokratui, elgtis liepiąs Dievas, atėniečiams faktiškai nieko nereiškė, nes juk tiek graikų, tiek ir daugelio kitų tautų politeistinės religijos dar netapatino Dievo su gėriu, grožiu, tiesa, teisingumu, mielaširdyste, artimo meile ir t. t. Dievas Antikos pasaulyje dar nebuvo tapęs dorovės simboliu. Dievų buvo daug, o ir elgėsi kiekvienas iš jų taip, kad greičiau jau savo charakteriu, įpročiais bei ydomis buvo kur kas panašesni į Sokrato dorinamuosius atėniečius, negu į sektinus dorovinius pavyzdžius. Tad ir kaltinimas, esą Sokratas bandęs įvesti į graikų papročius, religiją naujus dievus, matyt, nebuvo visiškai be pagrindo.

Platono kūriniai – dialogai – išliko visi. Jų turinį, pagrindą, kaip tiktai ir sudaro tai, kas iš tikrųjų šiandien visai pagrįstai gali būti traktuojama kaip naujų vertybių, vertybinių orientacijų, dorovinių normų, idealų diegimas bei jų teorinis (filosofinis) pagrindimas. Juose, šiuose Platono kūrinuose, su didele menine įtaiga atsispindi ir visa tai, ką esame įpratę laikyti tiesos ieškojimu, bandymu surasti loginį pagrindimą toms vertybėms, kurios kaip tiktai ir atskiriančios žmogų nuo gyvulio, o daiktų ir reiškinių pasaulį – nuo vertybių visatos, kurios kūrėju ir piliečiu taip pat yra tik žmogus. Pavyzdžiui, Platono dialogai „Apologija“, „Kritonas“, „Ionas“, „Lachetas“, „Charmidas“, „Eutifronas“, „Lisijas“, „Protagoras“, „Gorgijas“, „Eutidemas“, „Kratilas“,

„Menonas“, – tai ne tik kūriniai, kuriuose jų autorius, Sokrato lūpomis, ginčijasi su sofistais, bet ir veikalai, kuriuose diegiamos, bandomos pagrįsti tam tikros etinės, estetinės vertybės, joms atstovaujama ir dėl jų kovojama. Šie kūriniai traktuotini ir kaip Platono ontoetinės (filosofinės) tikrovės koncepcijos išsklotinė, loginė-sisteminė josios eksplikacija. Mokymas apie idėjas ir jų ryšį su visuomene, su žmogumi pagrindžiamas dialoguose „Puota“, „Fedonas“, „Valstybė“ (II–X knygos), „Teaitetas“, „Parmenidas“, „Faidras“ ir pan.

Tačiau galutinis ryšys tarp platoniškosios „idėjos“ ir „idealo“, kaip žmonių tarpusavio santykių ekvivalento, atsiskleidžia tik vėlyvojo laikotarpio Platono kūrybiniame palikime. Tai – „Sofistas“, „Politikas“, „Filebas“, „Timajas“ (gamtos filosofija), „Kritijas“ ir „Įstatymai“.

Panika ir netgi neapykanta sofistams, kaip netikriems filosofams ir retorikos mokytojams, paaiškintina pirmiausia anaipol ne tuo, kad šie imdavę užmokestį už teikiamas paslaugas, kitaip tariant, už mokslą, išmintį, nors ir neteisingą, netikrą, iškreiptą (o tai graikų visuomenėje jau savaime buvo smerktinas dalykas), bet dar ir tuo, kad tai buvo žmonės, nepripažinę objektyvaus vertybių ir vertybinių orientacijų statuso visuomenėje, žmonių gyvenime; sofistai manė, ir nesidrovėjo tai pareikšti, jog gera, gražu, teisinga, naudinga ir nenaudinga yra reliatyvios sąvokos. Kitaip tariant, vienu metu, bet skirtingų žmonių, tie patys dalykai gali būti traktuojami visiškai priešingai, pavyzdžiui, gera yra tai, kas naudinga, o naudingumo samprata vėlgi esanti susaistyta su konkrečia situacija – pralaimėti teisme savo priešininkui visada esą nenaudinga, vadinasi, ir negera, nepriklausomai nuo to, ar siekiantysis laimėti ginčą, bylą yra teisus ar ne.

Vadinasi, žmogiškųjų vertybių sampratos reliatyvizacija, kurią kaip tik ir bandė kuo plačiausiai įdiegti į kasdienę graikų visuomenės, žmonių tarpusavio santykių praktiką sofistai, buvo didžiai pavojinga pačiai šios visuomenės egzistencijai, jos istoriniam išliekamumui. Istorinė žmonijos patirtis parodė, jog Sokratas, Platonas ir kiti to laikotarpio graikų mąstytojai buvo teisūs, traktuodami tokius sofistų mėginimus kaip patį didžiausią blogį. Ir pirmiausia todėl, kad istoriškai pilietinė visuomenė, taigi ir pasaulietinė moralė, negali įsitvirtinti anksčiau, negu teistinė – religine, transcendentine, metafizine tikrovės samprata grindžiama – vertybinių orientacijų, idealų, dorovinių normų sistema. Platonas, savo ontoetine filosofine koncepcija atstovaudamas metafizinės idėjos ir idealo sąveikai, faktiškai siekė įtvirtinti ir jų teistinę tarpusavio priklausomybę, būtiškąją prigimtį.

Pabandykime tai pailustruoti pavyzdžiais: Australijos aborigenų paprotys suvalgyti savo mirusius tėvus, be abejo, neturi ir negali turėti nieko bendra su, tarkime, žinomu Dekalogo postulatu – mylėk savo artimą kaip pats save.

Tačiau ir viena, ir kita yra grindžiama ne kokių nors žemiškuoju ar žmogiškuoju autoritetu; pirmuoju atveju – tai iš tūkstantmečių gilumos atėjęs nepaprastai archaiškas ritualas, kurio ištakos neabejotinai siekia pirmąjį totemizmo laikus, kai ypatingomis progomis genties nariai rituališkai suvalgydavo toteminį savo genties protėvį – paukštį ar žvėrį; o antruoju atveju – artimo meilės postulatas skelbiamas ir visuomenės sąmonėje įtvirtinamas kaip *dorovinis* idealas, norma, remiantis *dieviškąja* sankcija – Dievo žodžiu, įsakymu ir t. t.

Tačiau, ir viena, ir kita, kaip paprotys, ritualas ar dorinis reikalavimas, gali tapti visuotinai pripažįstamas tik tuo atveju, jeigu galioja kuo ilgesnį genties, tautos, visuomenės, žmonijos egzistavimo laiką. Štai dėl ko ir moralė, ir netgi teisė savo ištakomis „buvo susijusios ir su religija, ir su papročiais“ (4).

Tačiau filosofija – netgi Platono atveju – nėra tiesiogiai susijusi nei su religija, nei su papročiais; jeigu taip būtų, ji nebūtų reikalinga būtent kaip filosofija. Todėl ir etinių, estetinių normų, teiginių teisingumą bei pagrįstumą ji grindžia ne kuo nors kitu, o pirmiausia logika, argumentais, faktais. Platonas visa tai padaro susiedamas tokias žmogiškosios egzistencijos, žmogiškosios būties ir buities realijas kaip grožis, gėris, tiesa, teisingumas su antgamtiškuoju, transcendentiniu jų ekvivalentu – Idėjomis.

Idėja Platono filosofijoje – tai bendrybė; bendrybė ta prasme, kad ja, kaip rūšine sąvoka, rūšies kategorija, išreiškiama ir įprasminama viskas, kas kasdieniame, žemiškajame žmonių gyvenime pasireiškia kaip atskirybė – individualybė. Pavyzdžiui, graži vyro ar moters galva, ranka, koja, figūra, stotas, eigastis ir t. t. Grožis yra ypatingas tuo, kad nelyginant koks magnetas traukia savęs kitus žmones – ir vyrus, ir moteris. Gražus kūnas, stotas, gražios, malonios akiai moters, merginos kūno formos, be abejo, esančios pakankamas garantas meilei – Erotui tarp vyrų ir moterų atsirasti, vaikams gimti, šeimai sukurti. Tačiau net ir labai gražus kūnas – tiek jaunuolio, tiek ir merginos – nėra ir negali būti tobulas, kadangi, pasak Platono, kalbančio savo mokytojo Sokrato lūpomis, jis nėra amžinas ir nekintamas; be to, visada yra tikimybė, kad gali atsirasti dar gražesnė mergina ar jaunuolis. Todėl ieškantysis absooliutaus grožio paslapties, pavyzdžiui, tam pasišventęs filosofas, anksčiau ar vėliau, tačiau neišvengiamai, susiduria su šia problema – ir ne tik kaip filosofijos, bet ir kaip su dvasios prigimties problema.

Apie tai, pavyzdžiui, kaip tik ir kalbama Platono dialoge „Puota“, kur palaipsnė, t. y. protu, pažinimu ir jausmais grindžiama, gyvenimiškoji individo patirtis taip ir apibendrinama: „Kas iki tokio laipsnio bus išlavintas meilės dalykuose, kas bus stebėjęs gražius dalykus palaipsniui, pagal tikslią jų eilę, tas šito kelio gale staiga išvys nuostabios prigimties grožį, tą patį, Sokratai, dėl ko lig šiolei taip plūkėmės, pamatys kažką, pirmiausia, amžiną, nepažįs-

tantį gimimo nei mirties, nei augimo, nei nykimo: ir antra, gražų ne vienu kuo, o kitu bjaurų, ne kažkada, kažkam, kažkur ir palyginus su kažkuo gražų, o kitu metu, kitoje vietoje, kam kitam ir lyginant su kitu bjaurų. Šitas grožis nepasirodys jam nei kaip koks veidas, rankos ar kita kuri kūno dalis, nei kaip koks žodis ar mokslas, ar koks kitas apibrėžtas pavidas, gyvenąs žemėje ar danguje, ar dar kur nors, – ne: tik grožis kaip toks, savyje vienalytis ir amžinas; visi kiti gražūs daiktai dalyvauja jame tokiu būdu, kad atsiranda ir nyksta, o jis nesidaro nei didesnis, nei mažesnis, ir jokia permaina jo neliečia. Tad jei kas teisingos jaunuolių meilės dėka pakilo virš įvairių grožio pavidalų ir pradeda stebėti minėtąjį grožį, tas jau beveik pasiekė tikslą. Kaip tik čia eina tiesus kelias į meilę, ar kas pats juo eitų, ar jį kas kitas vestų: pradėjus nuo pavienių grožio apraiškų, nuolat kilti vardan ano aukštesnio grožio, lyg laiptais lipant nuo vieno gražaus kūno prie dviejų, nuo dviejų – prie visų, o paskui nuo gražių kūnų prie gražaus gyvenimo būdo, nuo gražaus gyvenimo būdo prie gražių pažinimų, galiausiai, nuo pažinimų prie ano pažinimo, kuris ir yra aukščiausiojo grožio pažinimas – tam, kad galų gale pažintum, kas tai yra grožis“ (5).

Panašiai aiškinama ir gėrio esmė – faktiškoji ir antgamtinė, t. y. pati Gėrio idėja. Tiesa, gėrio idėją arba, tikriau pasakius, sampratą, Platonas išskaido į keturias daugiau ar mažiau savarankiškas sąvokas-dorybes: *teisingumą*, *vyriškumą* (*narsumą*), *protiškumą* ir *išmintingumą*. Pagrindinė iš jų – teisingumas, kuriuo ir grindžiamas visas Platono idealios visuomenės, valstybės supratimas. Platonas valstybę traktuoja kaip kolektyvinį individą. O kadangi žmonės, skirtingai negu gyvūnai, gyvena būtent valstybėje, tai ir visos jų laimės ir nelaimės, dorybės ir nedorybės taip pat su šiuo kolektyviniu, rūšiniu žmonių giminės individu yra kažkaip susijusios. Maža to. Platono „Valstybėje“ – pagrindiniame šio genialaus senovės graikų mąstytojo veikale, sudarytame net iš dešimties knygų, ne tik atsispindi tie žemiškosios socialinės ir politinės santvarkos idealai, kuriuos dialogo autorius laikė geriausiaisiais ir teisingiausiais, bet ir jų, kaip metafizinio vaizdinio, – Valstybės Idėjos – supratimas. „Platonas prisipažįsta, – pažymi J. Goidas, – kad moralė, turinti daugybę praktinio pritaikymo sričių, po to, kai nė viena iš jų nepajėgė susiliesti su aukštąja, specialiąja sritimi, nepagelbėjo metafizikai“ (6). Taigi šį tikslą – kad dorovės, Gėrio idėja, arba tai, ką dar Sokratas yra įvardijęs kaip „*arete*“, įgautų ontotinį turinį – Platonas ir realizuoja „Valstybėje“ bei vėlesniuose savo kūrinuose – „Timajuje“, „Įstatymuose“ ir kituose. „Tačiau graikiškas žodis *arete* (lotyniškai „virtus“), kurį verčiame dorybe, galėtų dar reikšti gerumą, tinkamumą arba net tai, kas apibūdina dalyko esmę“, – pabrėžia K. Rickevičiūtė (7).

„Valstybėje“ dorovės, arba moralumo, idėja priverčiama darbuotis aukštosios metafizikos labui. O iš tikrųjų – ir tą reikia ypač pabrėžti – savo utopine valstybės idėja, teoriniu-filosofiniu jos projektu Platonas siekė tik vieno tikslo: padaryti taip, kad tai, ką jo mokytojas išsakė savo paties teisme ir kas Platono aprašyta „Apologijoje“, – taptų tikrove. O Sokratas, priminsiu, savo dorinamąją veiklą Atėnų mieste valstybėje siekė irgi tik vieno: „Juk aš nieko kito neveikiu, tik vaikščioju ir įrodinėju kiekvienam, jaunam ir senam, kad pirma rūpintumėtės ne kūnu ir ne turtu, bet siela, kad ji taptų ko geriausia; kalbu jums, kad ne iš pinigų dorybė atsiranda, bet iš dorybės pinigai ir visi kiti žmonių turtai, ir piliečių, ir valstybės“ (8).

Atėnų demokratija, deja, pasirodė esanti nepajėgi ne tik sudaryti sąlygas dorinamajai Sokrato veiklai, bet netgi elementariausiai ją toleruoti. Sokratas – mylimas Platono mokytojas – buvo pasmerktas myriop ir šaltakraujiškai išgėrė cikutos, t. y. nuodų, taurę, prieš tai griežtai atsisakęs visų mokinių ir bičiulių raginimų bėgti iš kalėjimo, kurio sargai jau buvo papirkti. Tuo jis, tarsi koks Antikos laikų disidentas, pasipriešino politinių avantiūristų ir demagogų praktikai taip valdyti valstybę. O Platonas ir pačią demokratiją įvardijo dar radikaliau – kaip santvarką, kurioje „valdžią paima nevykę vyno pilsitytojai“. Taigi vargu ar teisinga žinomo mūsų laikų mąstytojo K. R. Popperio jo knygoje „The open Society and its Enemies“ (rus. vert. „Otkrytoje obščestvo i ego vragi“) mintis, jog Platonas turėjęs išankstinį nusistatymą prieš demokratiją, individo laisvę, „atvirą“ visuomenę ir pan. (9). Platono nusistatymas tiek prieš demokratiją, tiek ir prieš visas kitas jam žinomas visuomenės, valstybės valdymo formas išplaukia iš Antikos pasaulio mąstytojams apskritai būdingo požiūrio į tikrovę, t. y. požiūrio į gamtą, ir ypač kosmosą, kurie visų buvo laikomi idealiosios būties pirmavaizdžiais – tobulumo simboliais bei ekvivalentais. Ne veltui juk ir žodis „kosmos“, kuris, be abejonės, yra graikų kilmės, turi tą pačią šaknį kaip ir „kosmetika“. Senovės graikų vaizduotėje kosmas buvo sinonimas viso to, kas gražu, gera, darnu ir teisinga.

Platonas – ir tą ypač derėtų pabrėžti – šios Antikos mąstytojų suformuotos filosofinio mąstymo apie tikrovę, būtį, visatą tradicijos irgi nesugebėjo įveikti, sulaužyti, pakeisti ją kitokia pasaulio regėjimo paradigma. Jo „Valstybė“ – tai projektas, kaip ir kuria linkme reikėtų siekti situaciją pakeiti. Todėl Platonas ir siūlo valstybės ir visuomenės idealiam, harmoningam sutvarkymui panaudoti ne turto, kilmės ar dar kokį nors kitą principą, o būtent iš kosmo prigimties išplaukiantį ontoetinį – grožio, gėrio, tiesos ir teisingumo – principą. Tik toks žmonių suskirstymas į luomus ir pareigas valstybei ir visuomenei esąs suderinamas su šia kosmo, universumo prigimtimi, jos nubrėžta ir privaloma žmogui gyventi tvarka. Pažiūrėkime, ką apie tai sako pats Platonas savo

„Valstybėje“: „Pirmiausia pamėginsiu įtikinti pačius valdovus ir karius, o pas-
kui ir kitus piliečius, kad jie tik susapnavo, jog patyrė ir išgyveno visa tai, ką
mes jiems įdiegėme, auklėdami ir lavindami juos, o iš tikrųjų tuo metu jie
buvo po žeme, auginami ir formuojami jos gelmėse – ir jie patys, ir jų ginklai,
ir visa jų apranga. Kai jie buvo baigti, žemė, jų motina, išleido juos į pasaulį.
Todėl ir dabar šalimi, kurioje gyvena, jie privalo rūpintis kaip motina ir žindy-
ve ir ginti ją, jei kas užpuls, o kitus piliečius laikyti broliais, nes ir jie gimė iš
žemės“ (10).

Taigi, kaip matome, socialinė piliečių lygybė ir brolybė čia bandoma pa-
grįsti jų kraujo ir kilmės iš gimtosios žemės vienybe.

Tuo pačiu argumentu, kaip principu, Platono grindžiama ir luominė jo ide-
aliosios valstybės nelygybė: „Nors jūs, valstybės piliečiai, visi esate broliai –
sakysiu jiems, tęsdamas mitą, – bet dievas, lipdydamas tuos iš jūsų, kurie bus
tinkami valdyti, įmaišė aukso, todėl jie yra vertingiausi; lipdydamas jų padė-
jėjus, jis įmaišė sidabro, o žemdirbius ir įvairius amatininkus – geležies ir va-
rio. Jūs visi esate giminingi, bet vaikus dažniausiai gimdote panašius į save,
nors gali atsitikti, kad iš aukso gims sidabro vaikas, o iš sidabro – auksinis;
panašiai ir kitais atvejais. Iš valdovų dievas visų pirma ir, svarbiausia, reika-
lauja, kad kaip tik čia jie būtų šaunūs sargybiniai ir nieko taip uoliai nesaugo-
tų, kaip savo palikuonis, ir žiūrėtų, kokio metalo priemaišų yra jų vaikų sielo-
je; kad, jeigu vaikas gims su geležies ar vario priemaišomis, joku būdu jo
negailėtų, o atsižvelgtų į jo prigimtį ir padarytų iš jo amatininką arba žemdir-
bį; o jeigu gims vaikas su aukso ar sidabro priemaiša, tai reikia pagarbiai
pervesti jį į sargybinius arba padėjėjus. Juk buvo išpranašauta, kad valstybė
pražus, kai ją saugos geležinis arba varinis sargybinis“ (11).

Suprantama, Platonas nėra toks naivus, kad tikėtųsi, jog šiuo iš finikiečių
ar kitų kraštų tautų pasiskolintu mitu priverstų patikėti atėniečius. Kaip tik
dėl to jis ir priduria: „Sakyk, kaip priversti patikėti šiuo mitu?

– Dabartinių žmonių tuo neįtikinsi, – atsakė Glaukonas, – bet šitai galima
įteigti jų sūnums ir vėlesnėms kartoms“ (12). Deja, asmeninė paties mąstyto-
jo gyvenimiškoji patirtis parodė, kad tai iš principo neįmanoma. Ir, matyt,
kaip tik dėl tos priežasties devintojoje „Valstybės“ knygoje liūdnai konstatuo-
jama:

– Suprantu – tu kalbi apie valstybę, kurios santvarką ką tik aptarėme; ji
gyvuoja tik mūsų kalbose, nes niekur pasaulyje, mano nuomone, jos nėra.

– Bet, – tariau, – galbūt danguje yra jos pavyzdys. Kas nors, žiūrėdamas į jį,
susimąstys, kaip sutvarkyti savo valstybę. Nesvarbu, ar tokia valstybė kur nors
yra, ar ji bus. Tik šitokios valstybės reikalais užsiimtų šis žmogus – jokios kitos.

– Taip ir turi būti“ (13).

Žinoma, galima pagrįstai stebėtis ir netgi baisėtis šiurpą varančia didžiojo graikų mąstytojo aistra sukonstruoti pačią soldafoniškiausią socialinę utopiją. Paprastai taip ir daroma, kai Platonui bandoma suversti kaltę už mėginimus (bent jau teoriškai) pateisinti ir žmonių selekciją, ir žmonių bei vaikų suvalstybinimą. Tačiau pamirštama, jog Platonas tai daro turėdamas vieną vienintelį tikslą: apsaugoti žmogų nuo jo prigimties iškraipymų, dorovinių anomalijų – turto, valdžios, nežaboto malonumų troškimo, žiaurumo, nekompetentingumo valstybės reikaluose ir t. t. Visa tai parodo, kaip didžiai mąstytojas buvo nusivylęs jo laikų graikų visuomene – demokratija, oligarchija, timokratija, tironija. Susiedamas Gėrio idėją su keturiomis didžiosiomis žmogaus dvasios dorinėmis savybėmis – teisingumu, vyriškumu, išmintingumu ir protingumu, – Platonas pagal šias, iš gamtos paveldimas, dvasios, charakterio savybes bandė sukonstruoti socialinę utopiją, kur žmogaus padėtis bei pareigos atitiktų jo prigimtį, o ši netrikdytų kosmo darnos bei harmonijos. „Ši naują – etinį – turinį protas įgyja kaip kosmo principas. Bet tai reiškė, kad visatos sąrangoje ir blogiui priklauso tam tikra vieta, kad ir jis yra aktyvi jėga, su kuria žmogus turi skaitytis“, – pabrėžia A. Lozuraitis (14).

Ši aplinkybė, t. y. tai, kad blogis yra jėga, egzistuojanti šalia ar nepriklausomai nuo pagrindinių Platono etinės koncepcijos ontinių vertybių – Gėrio, Grožio, Tiesos ir Teisingumo, – verčia jį tam tikra prasme reformuoti ir pačią pasaulio matymo paradigmą. O tai, savo ruožtu, jau reiškia ne ką kita, kaip palaipsnių atsiribojimą nuo jos. Vadinasi, ir Platono mokytojo Sokrato savo mokiniams diegta nuostata, jog blogis įveikiamas apšvieta, auklėjimu, jog nesą blogų žmonių, o tik tokių, kurie nežina, kas yra gėris, ir kad visos filosofijos, taip pat etikos, dorovės mokslo pirmaeilis uždavinys esąs ne gamtos tyrinėjimas, o piliečių dvasinės, dorovinės prigimties gerinimas, tobulinimas, ugdymas, – juo toliau, juo labiau darosi Platonui vis svetimesnė, nepriimtinesnė. Todėl jo vėlyvojo laikotarpio dialoguose ir filosofiniuose traktatuose vis ryškesnė tendencija susieti blogio problemą su ontine, transcendentine kosmo sąranga, papildant ją asmeninio atpildo už blogus darbus, čia, žemėje, padarytuosius, idėja.

Kitaip tariant, dar iš bendravimo su Sokratu laikų Platono perimta *edukacionistinė* dorovinė nuostata, grindžiama įsitikinimu, jog *visus ir viską* galima išauklėti, išmokyti, apšviesti ir tuo pagrindu padaryti ne tik protingus, išmintingus, bet ir dorus, ši nuostata neabejotinai keičiama nauja – *retribucionistinė* (atpildo) dorovinė nuostata. Retribucionistinė, arba atpildo, idėja nepaprastai priartina visą Platono kūrybą prie religinei etikai, moralės teorijai būdingų konceptų. Ir šis Platono posūkis toks ryžtingas, jog netgi tame pačiame kūrinyje, pavyzdžiui., čia jau nagrinėtoje „Valstybės“ dešimtojoje knygoje, jis

jau darosi dominuojantis. Ir kaip visada, taip ir dabar, t. y. svarbiausiais savo filosofijos lūžio momentais, Platonas ir vėl pasitelkia mitą, mitologinį pasakojimą. Dešimtojoje „Valstybės“ knygoje tai pasakojimas apie „šaunaus vyro Ero“ nuotykius pomirtiniame pasaulyje; nuotykius, su kuriais jis ir supažindina savo klausytojus stebuklingu būdu iš ten sugrįžęs, dievų sugražintas, kad paskelbtų žmonijai, kas laukia tų, kurie nesilaiko dorovės reikalavimų bei normų:

„– Aš tau papasakosiu ne Alkinojo, o šaunaus vyro Ero, Armenijo sūnaus, kilusio iš Pamfilijos, pasakojimą. Jis žuvo kovos lauke; po dešimties dienų, kai buvo laidojami jau sugedę lavonai, Erą rado visiškai sveiką. Iš mūšio lauko jį nugabeno į namus, ir štai dvyliktą dieną, kai jį rengėsi laidoti, jau gulėdamas ant laužo, jis atgijo, o atgijęs papasakojo, ką buvo tenai matęs. Jis sakė, kad jo siela, kai tik ji išėjusi iš kūno, kartu su kitomis sielomis atvykusi į kažkokią nuostabią vietą. Žemėje ten vienas šalia kito žiojėję du plyšiai, o priešais juos, danguje, irgi du. Tarp jų sėdėję teisėjai. Kai tik jie padarydavę nuosprendį, teisingiems žmonėms liepdavę eiti keliu į dešinę ir aukštyn į dangų ir užkabindavę jiems iš priekio ant kaklo lentelę su nuosprendžiu, o neteisintiems įsakydavę eiti į kairę ir žemyn ir užkabindavę jiems ant nugaros lentelę, kurioje būdavę surašyti visi jų nedori darbai. Kai priejęs Eras, teisėjai pasakė, kad jis turėsiąs būti pasiuntiniu žmonėms ir pranešti jiems visa, ką čia matė, ir liepė jam atidžiai stebėti ir klausyti. Jis ten matęs, kaip sielos, gavusios nuosprendį, nueidavusios į du plyšius – vieną dangaus, kitą – žemės, o per kitus du ateidavusios – vienos iškildavusios iš žemės, nuvargusios ir apsinešusios dulėmis, o kitos nužengdavusios iš dangaus švarios. Atrodė, jog visos sielos grįždavusios iš ilgos kelionės; jos mielai įsikurdavusios pievoje, panašiai kaip žmonės švenčių metu. Kurios buvusios pažįstamos, sveikindavęsi ir klausinėjusios atėjusių iš žemės, kaip ten, žemėje, o nusileidusių iš dangaus – kaip ten, danguje. Vienos pasakojusios verkdamos ir aimanuodamos; prisiminusios, kiek visko turėjusios iškęsti ir ką mačiusios, keliaudamos po žeme – ta kelionė trunkanti tūkstantį metų, – o kitos, nusileidusios iš dangaus, pasakojusios apie didžiausią palaimą ir neapsakomo grožio reginį. Prireiktų daug laiko, Glaukonai, jei norėčiau viską papasakoti. Svarbiausia, pasak Ero, buvę štai kas: už kiekvieną kam nors padarytą skriaudą nedorėliai buvę baudžiami dešimteriojai – ir bausmė trunkanti šimtą metų, nes tiek tęsiasi žmogaus gyvenimas, – kad už kiekvieną nusikaltimą tektų atkentėti dešimteriojai. /.../ O tiems, kurie darė gerus darbus, buvo teisingi ir dori, atlyginama pagal nuopelnus“ (15).

Kad Platonas tikrai nebuvo vien tik prieš demokratinę Atėnų miesto valstybės santvarką nusistatęs, galima įsitikinti kad ir iš to, kaip baisiai baudžiama baisiausio tirono Ardiėjo siela: „Apie jį buvę pasakojama, kad jis nužudęs

savo seną tėvą ir vyresnįjį brolių ir padaręs daug baisių nusikaltimų. /.../ Tarp kitų baisių reginių mes pamatėme ir tokį: kai patyrę daugybę kančių buvome jau arti angos ir rengėmės išlipti, staiga pamatėme Ardiją kartu su kitais – dauguma jų buvo tironai, o iš paprastų žmonių – tik didžiausi nusikaltėliai. Jie jau norėjo išlipti, bet anga jų neleido: kai tik kuris nors iš tų piktadarių, nepataisomų dėl savo prigimties arba dar per mažai nubaustų, mėgindavo išlipti, anga pradėdavo staugti. Tada šalia stovėję laukiniai ugninio veido vyrai, išgirdę staugimą, kai kuriuos iš jų pagriebė ir nuvedė šalin, o Ardijei ir kitiems supančiojo rankas ir kojas, užnėrė ant kaklo kilpas, nulupo odą ir nuvilko pakele per aštirus spyglius, o visiems sutiktiesiems aiškino, už kokius nusikaltimus juos šitaip kankina, ir sakė numesią į Tartarą“ (16).

Tačiau Platono vaizduojamoji sielų antgamtinės bausmės ir palaimos vieta nėra panaši nei į tradicinę graikų mitologijoje požemio karalystę – Tartarą, nei į krikščionių įsivaizduojamąjį Dangų: iš plataus ir išsamaus „šaunaus vyro Ero“ pasakojimo aiškėja, jog Platonas buvo nebloginai susipažinęs ir su senovės Rytų, pavyzdžiui, Indijos, religijomis, kadangi visas šis „mokslas“ apie sielų keliones po mirties labiausiai artimas sielų metempsichozės, reinkarnacijos idėjai. Sielos čia ne tikta keliauja, renkasi burtų keliu kitus būsimus savo gyvenimus žemėje, klysta, bet ir gali iš žmogui skirto gyvenimo pasirinkti gyvūno – žvėries ar paukščio – ir atvirkščiai: gyvūno gyvenimą pasikeisti į žmogaus. Viskas esą nulemta tiek antgamtinių būtybių valios, tiek ir antgamtinio pasirinkimo pagal demonų mestą burtą; žmogus čia gali labai nedaug, nebent tik tiek, kad, susipažinęs su Platono tapoma situacija, pasistengtų žemiškajame gyvenime laikytis vadinamosios aukso vidurio taisyklės – nieko perdaug, jokių kraštutinių, saiko visur ir visame kame. Tam esą ir reikalinga gyvenimo išminties meilė – filosofija, kuri tik ir galinti išmokyti žmogų teisingo gyvenimo supratimo, doros, žodžiu, tikrųjų, o ne tariamų gyvenimo vertybių...

Reikia pasakyti, kad sugrįžimas prie antgamčio ar kosmo sąrangos problemų, vis dėlto nesuartina Platono su gamtamokslinei tradicijai atstovavusiais Antikos mąstytojais, pavyzdžiui, su Mileto mokyklos atstovais. Platonas nesima svarstyti, kas sudaro kosmo, pasaulio įvairovės pradžią – žemė, vanduo, ugnis, oras ar, sakykime, apeironas. Jam tai iš tikrųjų nesvarbu. Tačiau jis vis dėlto negali apeiti ir nutylėti esminės tikrovės problemos – iš kur ir kaip atsiranda daiktai bei reiškiniai. Ir štai čia Platonas iš tikrųjų pademonstruoja visą savo profesinį meistriškumą, netgi virtuozinį. Pripažinti kokį nors materialųjį substratą pirmąkart visos daiktų ir reiškinių įvairovės, visatos, elementu jis negali. Tačiau negali ir nuneigti to, kas akivaizdu: jutimiškai suvokiama tikrovė kaip realybė egzistuoja, ir nieko čia nepadarysi. Todėl kalbant apie šią vieną iš svarbiausių Platono kaip etiko ir kaip filosofo kūrybos

problemų, negalima užmiršti vieno esminio dalyko: antikos filosofija yra sukūrusi ir palikusi dvi fundamentalias sąvokas – grynosios nebūties, kurią graikai įvardijo žodelyčiais *me òn*, ir būties, kuri irgi yra kilusi iš dviejų graikų kalbos žodžių *on tos* (kilm. links. reiškiantis „visa tai“, t. y. visa, kas egzistuoja). (Iš šių dviejų žodelyčių vėliau ir išsirutuliojo sąvoka „ontos“, reiškianti „būtį“, o mokslas apie ją – į „ontologiją“).

Pažymėtina, kad ir šiuo atveju, t. y. sprendamas jau ne tiek etikos, kiek būties genezės problemas, Platonas vis dėlto nori išlikti originalus ir galutinai nenutraukti conceptualinių ryšių, sąsajų su visa savo ontoetine koncepcija kaip kūrybos tradicija. Kitaip tariant, net ir grynosios teorijos – filosofinės ontologijos srityje – Platonas vis dėlto neužsimiršta esąs dar ir etikas, nors turbūt jis ir negalėjo turėti kokios nors intencijos griežtai jas vieną nuo kitos atiboti.

Todėl Platonas mano, kad tai, ką mes įvardijame ir suvokiame kaip medžiaginį pasaulį, kaip materiją, faktiškai neegzistuoja ir yra ne kas kita, kaip gryoji nebūtis – *me òn*. Egzistuoja tiktai idėjos, arba daiktų ir reiškinių provaizdžiai – jų formos; jos, susikirdamos tam tikrame laike ir erdvėje, sukuria arba pagimdo tai, ką galima būtų įvardyti kaip *xopa* (chora), t. y. idėjų transformaciją, materializaciją, suskilimą į atskirus daiktus, reiškinius ir t. t. „Taip *materija* tampa blogio skleidėja“, – sako V. Sezemanas. – „Tai perima Aristotelis; čionai slypi ir vienas iš neoplatonizmo atramos taškų. Ir visur, kur tik vėliau filosofijoje pasireiškia Platono įtaka, etinį mąstymą apibūdinančia savybe tampa blogio ir materijos sąvokų sujungimas“ (17).

Taigi vienu iš pagrindiausių klausimų būtų mėginimas suvokti, kodėl vis dėlto materija yra blogis ir kodėl ją galima traktuoti kaip blogį? Atsakymas į šį klausimą anaipol nėra paprastas: materiją kaip blogį Platonas traktuoja todėl, kad būtent ją laiko viena iš priešasčių, dėl kurios poveikio amžinos, tobulos ir nemirtingos idėjos – daiktų ir reiškinių provaizdžiai, formos – tampa ne jų bendrybėmis, o atskirybėmis – realiais daiktais ir reiškiniais, kuriems be jų daugybiškumo dar esąs būdingas ir netobulumas, laikinumas, neamžinumas, mirtingumas ir pan. Kitaip tariant, idėjos, kaip „gryoji būtis“, susiliedamos su „grynąja nebūtimi“, tampa „neskaidrios“, „nešvarios“, neamžinos, atsitiktinės.

Kita vertus, tai, kad Platonas materiją vis dėlto mąsto ne kaip duotybę, kaip realybę, o kaip vertybę, kuriai pirmiausia esąs būdingas būtent būties trūkumas, taigi kaip blogį, įtikina mus, jo kūrybos tyrinėtojus, jog ir savo ontologijoje mąstytojas vis dėlto išlieka pirmiausia etikas, ontoetikas. Tiesa, vėlyvojo laikotarpio dialoguose, apie ką čia jau ne kartą buvo užsiminta, ypač „ryškiausią metafizinį užmojį“, anot V. Sezemano, pasiekusiuose kūriniuose

se, – „Politike“, „Timajuje“, „Įstatymuose“ – ne be tam tikros terminologinės painiavos bei nenuoseklumų, vis dėlto pakankamai ryškiai prasimuša tendencija idėjų teoriją pakeisti būtybių teorija. Tai reiškia, kad, sakykime, „Timajuje“ viena iš pagrindinių sąvokų tampa „Kosminio proto“ sąvoka. Kosmas čia jau įvardijamas kaip gyva būtybė, pasižyminti ne tiktai protu, bet ir turinti savo kosminį kūną ir t. t. Tačiau užvis svarbiausia čia tampa Dievo, arba Demiurgo, sąvoka, kuri kaip tiktai maksimaliai ir priartina Platono filosofiją prie visų, kokios tik potencialiai įmanomos, teistinių tikrovės intelektualinių interpretacijų, neišskiriant nė dar neatsiradusios krikščionybės. Šia prasme intelektualinis krikščionybės, kaip Apreiškimo religijos, pagrindas istoriškai atsirado netgi anksčiau už pačią krikščionybę. Tačiau pasižiūrėkime, ką apie tai kalba pats Platonas: „Aišku, rasti visa ko Kūrėją ir Tėvą yra sunkus darbas, o ir radusiam neįmanoma apie tai visiems atskleisti. Tačiau ir vėl būtina paklausti to paties: į kurį iš Provaizdžių žvelgdamas, renčiantysis gamino [dangų] – ar į tą, kuris nuolat tapatus sau ir nekintantis, ar į atsiradusį? Juk jei kosmosas yra puikus, o Demiurgas – geras, tai aišku, kad jis žvelgė į tą, kuris amžinas, bet jei [ir kosmosas, ir Demiurgas] yra tokie, kad šito nė ištarti niekam nevalia, tai jis žvelgė į atsiradusį“ (18).

Negana to, Platonas kaip tik savo vėlyvuosiuose kūriniuose ypač išplėtoja kosminę mitologiją ir metafiziką, kosminę teogoniją ir teodicėją: „Pasiaiškinkime, – ragina Timajas, – dėl kurių priežasčių visa, kas egzistuoja, ir šitą Visatą sukūrė tas, kas tai sukūrė. Jis buvo geras, o tas, kuris geras, niekada ir jokiame reikale neįaučia pavydo. Būdamas nesavanaudiškas, jis panorėjo, kad ir visi daiktai taptų kiek tai įmanoma panašūs į jį patį“ (19).

Taigi, kaip matome, blogis pasaulio ontinėje prigimtyje lyg ir neturi pagrindo, nes svarbiausioji Antikos laikų mąstytojų paradigma – tai paradigma, kad pasaulis esąs ne tiktai geras, gražus, bet ir tobulas, tebėra, bent jau formaliai, ir vėlyvojo Platono kūryboje nė kiek nepasikeitusi. Vadinasi, blogis atsirandąs kažkur iš šalies – iš materijos, kaip gynosios nebūties, santykio su savo priešybe – grynąja būtimi, arba forma, idėja, o socialinėje sferoje – iš žmonių neprotingumo, nedorumo, apie ką jau buvo kalbėta nagrinėjant Platono „Valstybę“. Prie šios temos mąstytojas dar kartą sugrįžta „Įstatymuose“. Tačiau tai jau atskira tema, kurios čia dėl ribotos šio straipsnio apimties tiesiog neįmanoma netgi trumpai aptarti. Tą patį tenka konstatuoti ir dėl faktiškų bei galimų Platono ir jo Idėjų teorijos įtakų – ypač tai pasakytina apie stoikus ir jų dvasios sampratą (20), tačiau tai irgi nėra tiesiogiai susiję su šio darbo tema.

Pabaigai norėtusi pabrėžti, kad kaip tik Platonas visa savo didybe ir dalykiniu problemišku iškyla mums prieš akis kaip vienas pirmųjų etikų, pado-

vanojusią žmonijai tokią dorovės sampratą, kurią čia buvo bandoma apibrėžti kaip ontoetinę. Ji ir tapo intelektualiniu pagrindu ne tik tai krikščionybei per visus viduriniuosius amžius – iki Tomo Akviniečio pasiūlytojo aristotelinio, bet ir bet kuriam teistiniam mąstymui apie pasaulį ir žmogų, kaip aukštesniųjų galių kūrinį. Kitas būdas, kuris taip pat yra susijęs su Antikos laikų filosofine tradicija ir išplaukia jau iš Platono mokinio Aristotelio mokslinių intencijų, susietinas ne tiek su filosofija, kiek su vadinamuoju „aukso viduriu“, apibrėžiant vertybes, skaičiavimu. Dėl to „Aristotelio etika iš esmės yra dorybių bei ydų išskaičiavimo etika, joje nėra filosofinės gyvybės“, – pažymi L. Anilionytė (21). Tačiau kartu – tai jau ir neabejotinai profesionalioji etika, turėjusi istorinę perspektyvą tiek griežtai mokslinės, tiek ir – žymiai vėliau, t. y. mūsų laikais, – pasaulietinės etikos prasme.

Apie Platono etinę tradiciją to pasakyti negalima. Reziumuojant tai, kas šiame straipsnyje teigiama, galima padaryti tokias išvadas:

a) Platonas yra pirmasis filosofas, pateikęs išbaigtą ontoetinę tikrovės koncepciją Vakarų filosofijoje;

b) jo etika jau yra įgavusi labai aiškų, konkretų, religiniam pasaulėvaizdiui būdingą *retribucionistinį* turinį, t. y. glaudžiai susijusi su atpildo už blogus darbus žemėje, po mirties, idėja. Šia prasme Platoną galima laikyti religinės etikos pagrindėju.

Literatūra

1. Lietuvių enciklopedija. Boston, 1961. T. XXIII. P. 103.
2. *Platonas*. Dialogai. Vilnius, 1968. P. 105–106.
3. Ten pat. P. 106.
4. *Koch H.* Kas yra demokratija. Vilnius: Agora, 1997.
5. *Platonas*. Dialogai. P. 64–65.
6. *Gould J.* The Development of Plato's Ethics. Cambridge, 1955. P. 121.
7. *Rickevičiūtė K.* Antikinės filosofijos istorijos bruožai. Vilnius, 1976. P. 105.
8. *Platonas*. Dialogai. P. 106.
9. *Поннер К. Р.* Открытое общество и его враги. Москва, 1992. Т. I. Чары Платона.
10. *Platonas*. Valstybė. Vilnius, 1981. P. 131.
11. Ten pat.
12. Ten pat. P. 131–132.
13. Ten pat. P. 337.

14. *Lozuraitis A.* Tiesa ir vertybė. Vilnius, 1980. P. 117.
15. *Platonas.* Valstybė. P. 363–364.
16. Ten pat.
17. *Sezemanas V.* Platono etika ir blogio problema // *Etikos etiudai*–6. Vilnius, 1982. P. 235.
18. *Platonas.* Timajas. Kritijas. Vilnius, 1995. P. 65.
19. Ten pat. P. 433.
20. Žr. plačiau *Moreau J.* L'Âme du monde de Platon au stoiciens. Paris, 1939.
21. *Anilionytė L.* Blogio problema. Vilnius, 1996. P. 10.